

<http://dx.doi.org/10.16926/zc.2017.43.11>

Anna DRABIK

IV Liceum Ogólnokształcące im. Henryka Sienkiewicza w Częstochowie

„Tylko guziki nieugięte przetrwały śmierć...” – pamięć o zbrodni katyńskiej w edukacji szkolnej

Zbrodnia katyńska jest jednym z najczarniejszych epizodów w dziejach Polski. Przez wiele lat wyrzucana z kart historii, dzisiaj na powrót stała się fundamentem naszej tożsamości narodowej. Wspomnienie bestialskiej śmierci zadanej polskim oficerom przez stalinowskich oprawców w Lesie Katyńskim nie może być tylko rozdziałem w podręczniku, ale winno stać się podstawą edukacji patriotycznej młodego pokolenia. Stąd właśnie zrodził się scenariusz akademii opartej na słowach poezji i tekstach historycznych oraz fragmentach filmu Andrzeja Wajdy „Katyń”. Istotnym elementem jest muzyka podkreślająca dramatyzm wydarzeń. Wykorzystanie tego scenariusza spotkało się z bardzo przychylnym oddźwiękiem wśród uczniów i mam nadzieję, że stanie się choć skromną cegiełką w gmachu naszej pamięci narodowej.

Scenariusz uroczystości szkolnej z okazji rocznicy Zbrodni Katyńskiej¹

Scenografia: tablice z portretami polskich oficerów zamordowanych w Katyniu (4–5) ustawione w półkolu, pod każdym portretem stoi niezapalony znicz, ponad tablicami umieszczony napis „Tylko guziki nieugięte przetrwały śmierć...” Rocznicą zbrodni katyńskiej.

Na scenę wchodzi prowadzący (dwoje), następuje wprowadzenie sztandaru szkoły oraz odśpiewanie hymnu państwowego.

¹ Uroczystość związana z uczczeniem pamięci ofiar zbrodni Katyńskiej w IV Liceum Ogólnokształcącym im. Henryka Sienkiewicza w Częstochowie przygotowana przez nauczyciela historii mgr A. Drabik.

I Prowadzący:

Są w historii Polski tragedie, o których należy pamiętać, bez względu na to, czy uczyliśmy się o nich na lekcjach historii. Takie kamienie milowe naszej tożsamości narodowej powinny być zachowane na zawsze. Nie po to, aby żyć duchem martyrologii, ale by były one dla nas busolą we współczesnym patriotyzmie. Do takich wydarzeń zaliczamy agresję ZSRR na Polskę dnia 17 września 1939 r. i będącą jej konsekwencją zbrodnię katyńską. Zapraszamy na chwilę zadumy i refleksji nad tamtymi wydarzeniami.

Muzyka: *Totentanz*, Ferenc Liszt

Na tle muzyki wchodzi **I Recytator:** (po 34 sekundach utworu)

Zbigniew Herbert, 17 września

Moja bezbronna ojczyzna przyjmie cię najeżdźco
a droga którą Jaś Małgosia dreptali do szkoły
nie rozstąpi się w przepaść

Rzeki nazbyt leniwe nieskore do potopów
rycerze śpiący w górach będą spali dalej
więc łatwo wejdiesz nieproszony gościu

Ale synowie ziemi nocą się zgromadzą
śmieszni karbonariusze spiskowcy wolności
będą czyścili swoje muzealne bronie
przysięgali na ptaka i na dwa kolory

A potem tak jak zawsze – łuny i wybuchy
malowani chłopcy bezsenni dowódcy
plecaki pełne klęski rude pola chwały
krzepiąca wiedza że jesteśmy – sami

Moja bezbronna ojczyzna przyjmie cię najeżdźco
i da ci sążeń ziemi pod wierzbą – i spokój
by ci co po nas przyjdą uczyli się znowu
najtrudniejszego kunsztu – odpuszczania win

II Prowadzący:

Armia niemiecka 1 września 1939 roku zaatakowała nasze państwo. Rozpoczęła się II wojna światowa. Wkrótce – 17 września – siły zbrojne ZSRR zaczęły przekraczać polską granicę, czołgiści jechali z wywieszonymi białymi flagami, krzyżąc do Polaków: „Riebiata! Wpieriod! Na Germańców!”. Rozpoczął się IV rozbiór Polski, możliwy na podstawie podpisanego przez III Rzeszę i ZSRR paktu Ribbentrop – Mołotow z dnia 23 sierpnia 1939 r. Znajdował się w nim „Tajny protokół dodatkowy” będący umową opisującą szczegóły wspólnej napaści na Polskę. Posłuchajmy jego fragmentu:

1. Na wypadek przekształcenia terytorialno-politycznego obszaru należącego do państw bałtyckich (Finlandia, Estonia, Łotwa i Litwa), północna granica Litwy tworzy automatycznie granicę sfery interesów niemieckich i ZSRR, przy czym obie strony uznają roszczenia Litwy do terytorium wileńskiego.
2. Na wypadek terytorialno-politycznego przekształcenia terytoriów należących do państwa polskiego, sfery interesów Niemiec i ZSRR będą rozgraniczone w przybliżeniu przez linię Narew–Wisła–San. Kwestia, czy i w interesie obu uznane będzie za pożądane utrzymanie niepodległego państwa polskiego zostanie definitywnie zdecydowane dopiero w ciągu dalszego rozwoju wypadków politycznych. W każdym razie oba rządy rozwiążą tę kwestię na drodze przyjacielskiego porozumienia.
3. Jeżeli chodzi o południowy wschód Europy, to ze strony radzieckiej podkreśla się zainteresowanie Besarabią. Ze strony Niemiec stwierdza się zupełne desinteressment odnośnie do tego terytorium.
4. Protokół ten traktowany będzie przez obie strony w sposób ściśle tajny.

I Prowadzący:

Jako że od 1 września zdecydowana część polskich sił zbrojnych była związana wojną z Niemcami, do obrony przed Rosjanami stanęły tylko nieliczne oddziały Korpusu Ochrony Pogranicza, które jednak zostały rozbite. Dodatkowym problemem były mylące Polaków deklaracje radzieckie, mówiące o wspólnej wojnie z Niemcami. Przekazywano Polakom, m.in., taki komunikat w formie ulotki:

ŻOŁNIERZE! Armia Czerwona nie chce ani przywłaszczenia cudzych terytoriów, ani cudzego dobra. Armia Czerwona – armia wyzwolenia przygnębionych od jarzma kapitalistycznego. Ona niesie szczęście, spokój, wolność ujarzmiёнemu człowieczeństwu.

Na scenę wychodzi uczeń i z towarzyszeniem gitary śpiewa utwór Jacka Kaczmarskiego *Ballada wrześniowa* (dwie zwrotki)

II Prowadzący:

Pierwszym przejawem polityki stalinowskiej na zagarniętych ziemiach polskich był sposób, w jaki potraktowano jeńców polskich. ZSRR nie uznawał konwencji genewskich o traktowaniu jeńców, wychodząc z założenia, że postanowienia państw kapitalistycznych, wkraczając w dziedzinę etyki, nie obowiązują proletariatu. Około 230 tysięcy jeńców polskich schwytyanych we wrześniu przekazano pod koniec października w ręce NKWD. Oficerów, podoficerów, część policji, księży, nauczycieli, lekarzy skierowano do specjalnych obozów w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie.

Muzyka: melodia z serialu *Polskie drogi*

II Recytator:

Kazimiera Hlakowiczówna, *O Boże* (fragment)

O Boże!...
Najpierw jechali długo,
wieziono ich wiosenną szarugą.
... Ilu ich było? Dwa? Pięć? Osiem? Dwanaście tysięcy?...

Pamiętamy ich zbrojnych i hojnych,
pamiętamy młodziutkich przed wojną...
O Boże... Nie myśleć więcej.
Każdy dzień ma swoją pracę.
a tamto – nie powraca.
... A jednak...
O czym myślał, zanim umierał
za szeregiem walący się szeregi?
Będziemy kiedyś wiedzieli,
skoro już wyszli spod ziemi.

II Prowadzący:

2 marca 1940 roku Ławrientij Beria – Ludowy Komisarz Spraw Wewnętrznych ZSRR (szef NKWD) – skierował do Józefa Stalina tajną notatkę, w której po zdefiniowaniu, że polscy jeńcy wojenni (14 736 osób – w tym 97 proc. Polaków) oraz więźniowie w więzieniach Zachodniej Białorusi i Ukrainy (18 632 osoby, z tego 1207 oficerów i 5141 policjantów – ogółem 57 proc. Polaków) stanowią *zdeklarowanych i nie rokujących nadziei poprawy wrogów władzy sowieckiej*, stwierdził, że NKWD ZSRR uważa za uzasadnione:

...rozstrzelanie 14,7 tys. jeńców i 11 tys. więźniów, bez wzywania skazanych, bez przedstawiania zarzutów, bez decyzji o zakończeniu śledztwa i aktu oskarżenia.

Notatka posiada cztery zatwierdzające podpisy: Stalina, Woroszyłowa, Mołotowa i Mikojana. Zgodnie z notatką Biuro Polityczne KC WKP(b) w dniu 5 marca 1940 roku wydało tajną decyzję z zaproponowaną przez Bериę treścią. 3 kwietnia 1940 roku z obozu w Kozielsku wyruszył pierwszy transport jeńców kierowanych na egzekucję do Katynia; wysyłkę skazanych prowadzono na podstawie list dyspozycyjnych przysyłanych z Moskwy.

III Recytator:

Zbigniew Herbert, *Guziki*

Tylko guziki nieugięte
przetrwały śmierć świadkowie zbrodni
z głębin wychodzą na powierzchnię
jedyny pomnik na ich grobie

są aby świadczyć Bóg policzy
i ulituje się nad nimi
lecz jak zmartwychwstać mają ciałem
kiedy są lepką cząstką ziemi

przeleciał ptak przepływa obłok
upada liść kielkuje śluz
i cisza jest na wysokościach
i dymi mgłą katyński las

tylko guziki nieugięte
potężny głos zamkniętych chórów

tylko guziki nieugięte
guziki z płaszczy i mundurów

I Prowadzący:

13 kwietnia 1943 roku odnaleziono w lesie katyńskim koło Smoleńska, na terenie od dawna należącym do NKWD ciała ponad 4 tysięcy polskich oficerów, jeńców kozielskich. Wkrótce potem udały się tam dwie delegacje polskie, w których znaleźli się m.in. przedstawiciele Polskiego Czerwonego Krzyża. Wśród członków delegacji byli również dwaj pisarze: Ferdynand Goetel i Józef Mackiewicz. Oto fragment ich relacji:

II Prowadzący (lub inna osoba) czyta fragment *Czasy wojny* F. Goetela

Przed nami ciągnie się główna mogiła. Przeszywa ją wawóz wykopany wzdłuż pokładu trupów, leżących zwartą i zlepioną masą jeden na drugim. Tu wychyla się ze ściany ręka bezwładna, ówdzie zwisają nogi. W miejscu, gdzie odkryta jest wierzchnia warstwa zwłok, jest postać związana sznurem. Ta zdaje się żyć jeszcze dramatem przedśmiertnej walki.

Na dnie opadającej ku dołowi mogiły czernieje woda zmieszana z krwią. Profesor zwraca się do nas, abyśmy ukazali na jakiegokolwiek zwłoki w grobie, gdyż chce dokonać przy nas na nich obdukcji. Przekona nas wówczas naocznie, że zwłoki będą miały przestreloną czaszkę. Wynoszą ukazanego przez nas trupa. Rosły, barczysty człowiek z emblematami rotmistrza. Mundur niezniszczony. Buty prześliczne, „warszawskie”. Twarz: woskowa maska. Coś kurczy się w nas i drży, gdyż profesor paru ruchami noża odłącza głowę od ciała i skalpuje ją, aby ukazać na wlot kuli w tyle głowy i wylot jej ponad czołem. A teraz nożyczki tną mundur i poszukują papierów. Są. Poklejone i nadzarte jadem, mało czytelne. Wśród nich kartka z częściowo czytelnym adresem wysyłającego: „Zielińska... powiat Grodziec... wiec...”

– już nie pomnę jaka. I dalej „Drogi mężu...”

– Jeszcze kogoś? – pyta profesor. Nie, nie, wystarczy! – A oto zwłoki generała Bohatyrowicza – słyszę, przystanąwszy nad postacią, leżącą na uboczu. Nie mogę dłuższy czas oderwać od niej wzroku, gdyż więzi mnie wstążka Virtuti na krawędzi płaszcza... Z tamtej wojny – biegnę myślą wstecz – Bohatyrowicz... Bohatyrowicz... skąd znam to nazwisko? Ach! prawda! To z powieści Orzeszkowej „Nad Niemnem”. Wzruszam się. W duszy burzy się gniew.

I Prowadzący:

Przy zwłokach pomordowanych oficerów odnaleziono fragmenty listów i pamiętników.

Muzyka z serialu *Dom* (na tle muzyki zostaną odczytane dwa fragmenty listów)

I Osoba:

24.11. Dali nam talony na pisanie listów, które napisać jest trudno, bo niewiele wolno. Zacząłem pisać list, bardzo trudno. Musiałem zapłacić za kopertę z papierem i znaczkiem 85 kop. Napisałem już list i wysłałem, może będziesz się gniewać, że tylko tyle, ale to wszystko wytłumaczę Ci, jak przyjadę, i zobaczysz, co piszę tu w notesiku. Kochanie moje. Skarbie mój. Tak bym chciał Cię już zobaczyć, bo trudno bez Ciebie wytrzymać i bez Bożenki??? Jakiś niepokój ogarnia mnie o Ciebie, nie umiem znaleźć miejsca i dlatego kładę się i śpię, przed i po obiedzie, trochę może dlatego, że fizycznie czuję się nie-

szczególnie, a moralnie od paru dni jestem zupełnie rozbity, ale to przejdzie niedługo, Kochanie. Dobranoc, Maryś.

II Osoba:

9.04. piąta rano. Od świtu dzień rozpoczął się szczególnie. Wyjazd karetką więzienną w celkach (straszne!). Przywieziono nas gdzieś do lasu: coś w rodzaju letniska. Tu szczegółowa rewizja. Zabrano mi zegarek, na którym była godzina 6.30. Pytano mnie o obrączkę. Zabrano ruble, pas główny, szczyryk.

III Recytator:

Alicja Patey Grabowska

Jaka myśl
gdy klęczałeś
przeszyła ci czaszkę

Jaki obraz
przed oczy
gdy chłód lufy
w tył głowy

A uczucia:
gniew
bezsilność
żał
rozpacz
w jednym błysku sekundy

Nie ma świadków?
A niebo przenikliwe i groźne
Drzewa długo szumiały
by wykrzyzczyć tę zbrodnię

Słońce
raną zachodzi
ku pamięci
POTOMNYM

Wyświetlenie fragmentu filmu Andrzeja Wajdy *Katyń* (pokazujący egzekucję żołnierzy)

Po filmie występ muzyczny z towarzyszeniem pianina *Mieście nadzieję* Jacek Wójcicki

W czasie trwania piosenki wszyscy występujący wychodzą na scenę i zapalają znicze stojące przy portretach pomordowanych oficerów.

I Prowadzący:

Uczcimy minutą ciszy ofiary totalitaryzmu radzieckiego. Całość baczność!

II Prowadzący:

Dziękujemy za uwagę!

Bibliografia

I. Źródła

- a) Źródła internetowe
katyn.ipn.gov.pl [dostęp: 27.02.2017].
prawicowyinternet.pl/poezja-katynska/ [dostęp: 27.02.2017].
- b) Źródła filmowe
Wajda Andrzej, *Katyn*, Warszawa, ITI Cinema, 2007.

II. Opracowania

Goetel F., *Czasy wojny*, [w:] *Dzieła wybrane*, t. 3, Kraków 2005.

„Tylko guziki nieugięte przetrwały śmierć ...” – pamięć o zbrodni katyńskiej w edukacji szkolnej

Streszczenie

W artykule autor przedstawił przykład realizacji edukacji patriotycznej w szkołach, jakim może być uroczystość upamiętniająca zbrodnię katyńską. Scenariusz opiera się na wykorzystaniu tekstów źródłowych, wierszy i fragmentów filmu. Uzupełnieniem całości jest odpowiednia scenografia i oprawa muzyczna.

Słowa kluczowe: edukacja patriotyczna, scenariusz, zbrodnia katyńska, prowadzący, recytator, Zbigniew Herbert, Kazimiera Hłakowiczówna, Andrzej Wajda *Katyn*.

“Only the buttons were relentless and survived death...” – – the memory of the Katyn massacre in school education

Summary

In this article the author presented an example of implementing patriotic education in schools – a celebration commemorating the Katyn Massacre. The scenario is based on the use of source texts, poems and excerpts from the film. The whole event is complemented by appropriate stage scenery and music.

Key words: patriotic education, scenario, the Katyn Massacre, presenter, recite, Zbigniew Herbert, Kazimiera Hłakowiczówna, Andrzej Wajda.